KORXONANING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI BAHOLASH USULLARI VA TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Rahmonova Yulduz Sharafitdinovna
SamISI PhD, v.b.dotsent
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
raxmanova_yulduz@mail.ru
UDK: 657.1:332.7-047:32(575.1)
ORCID: 0009-0008-9676-2216
Tel.: (97) 446-03-60
Nazarov Abdulaziz
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Xalqaro iqtisodiy munosabatlar fakulteti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24295173

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonalarning moliyaviy barqarorligini baholash usullari, uning iqtisodiy mazmuni hamda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va takomillashtirish yo'llari tadqiq etilgan. Korxonalarning moliyaviy holatini baholashda moliyaviy koeffitsiyentlar, balans ko'rsatkichlari, likvidlilik, to'lovga qobiliyatlilik, moliyaviy mustaqillik va rentabellik ko'rsatkichlarining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, o'z va qarz mablag'lari nisbatini tahlil qilish, aylanma mablag'lardan samarali foydalanish, pul oqimlarini boshqarish hamda moliyaviy xavflarni oldindan aniqlash masalalari o'rganilgan. Xalqaro iqtisodiy yondashuvlar va moliyaviy tahlil usullarini o'rganish asosida korxonalarda moliyaviy barqarorlikni baholash tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari aniqlangan hamda korxonalarning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.
Kalit so'zlar: moliyaviy barqarorlik, korxona moliyasi, moliyaviy tahlil, likvidlilik, to'lovga qobiliyatlilik, moliyaviy mustaqillik, o'z mablag'lari, qarz mablag'lari, rentabellik, moliyaviy koeffitsiyentlar, pul oqimlari, aylanma mablag'lar, moliyaviy xavf, iqtisodiy samaradorlik.

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ И ПУТИ ЕЁ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация: В данной статье исследуются экономическая сущность финансовой устойчивости предприятия, методы её оценки и основные направления совершенствования в современных экономических условиях. Рассматривается значение финансовых коэффициентов, показателей баланса, ликвидности, платежеспособности, финансовой независимости и рентабельности при оценке финансового состояния предприятия. Особое внимание уделяется анализу соотношения собственных и заемных средств, эффективному использованию оборотных активов, управлению денежными потоками и своевременному выявлению финансовых рисков. На основе изучения международных подходов и методов финансового анализа определены приоритетные направления совершенствования системы оценки финансовой устойчивости предприятий и разработаны практические рекомендации по укреплению их долгосрочного финансового положения.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, финансы предприятия, финансовый анализ, ликвидность, платежеспособность, финансовая независимость, собственный капитал, заемные средства, рентабельность, финансовые коэффициенты, денежные потоки, оборотные активы, финансовый риск, экономическая эффективность.

METHODS FOR ASSESSING THE FINANCIAL STABILITY OF AN ENTERPRISE AND WAYS TO IMPROVE IT

Abstract: This article examines the economic essence of enterprise financial stability, methods for its assessment, and key directions for improvement under modern economic conditions. It discusses the importance of financial ratios, balance sheet indicators, liquidity, solvency, financial independence, and profitability in evaluating an enterprise's financial position. Particular attention is paid to analyzing the ratio of equity to borrowed funds, efficient use of current assets, cash flow management, and early identification of financial risks. Based on the study of international approaches and financial analysis methods, the article identifies priority areas for improving the financial stability assessment system and develops practical recommendations aimed at strengthening the long-term financial position of enterprises.

Keywords: financial stability, enterprise finance, financial analysis, liquidity, solvency, financial independence, equity, borrowed funds, profitability, financial ratios, cash flows, current assets, financial risk, economic efficiency.

Kirish

Jahon iqtisodiyotida yuz berayotgan globallashuv jarayonlari, bozor munosabatlarining rivojlanishi, raqobat muhitining kuchayishi hamda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish zarurati korxonalar faoliyatini boshqarishda moliyaviy barqarorlik masalasining ahamiyatini yanada oshirmoqda. Har qanday korxonaning uzoq muddatli faoliyat yuritishi, ishlab chiqarish jarayonlarini uzluksiz tashkil etishi, investitsion loyihalarni amalga oshirishi va bozordagi raqobatbardoshligini saqlab qolishi, avvalo, uning moliyaviy holatiga bog'liq. Shu nuqtayi nazardan, moliyaviy barqarorlik korxonaning iqtisodiy mustaqilligi, to'lov majburiyatlarini o'z vaqtida bajarishi va mavjud resurslardan oqilona foydalanishini ifodalovchi muhim iqtisodiy ko'rsatkich hisoblanadi.

Korxonaning moliyaviy barqarorligi uning moliyaviy resurslari tarkibi, o'z mablag'lari va qarz mablag'lari o'rtasidagi nisbat, aktivlarning tarkibi, daromad va xarajatlar muvozanati hamda pul oqimlarining holati bilan belgilanadi. Moliyaviy jihatdan barqaror korxona o'z faoliyatini tashqi moliyalashtirish manbalariga haddan tashqari bog'liq bo'lmagan holda tashkil etishi, kreditorlar oldidagi majburiyatlarini bajarishi va iqtisodiy o'zgarishlarga moslashishi mumkin.

Biroq zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonalar faoliyatiga ta'sir etuvchi omillar soni ortib bormoqda. Xomashyo va energiya resurslari narxining o'zgarishi, inflyatsiya, foiz stavkalarining ko'tarilishi, valyuta kurslaridagi tebranishlar, mahsulotga bo'lgan talabning o'zgarishi hamda debitorlik qarzlarining ortishi korxonalarning moliyaviy holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bunday sharoitda faqat daromad va foyda ko'rsatkichlarini tahlil qilish korxonaning haqiqiy moliyaviy holatini to'liq baholash uchun yetarli bo'lmaydi.

Shu sababli moliyaviy barqarorlikni baholashda korxonaning to'lovga qobiliyatliligi, joriy va uzoq muddatli majburiyatlarini qoplash imkoniyati, kapital tarkibi, aktivlarning likvidligi hamda pul oqimlari

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

harakati kompleks ravishda o‘rganilishi lozim. Bunda moliyaviy hisobot ma’lumotlari asosida hisoblanadigan koeffitsiyentlar korxonaning mavjud moliyaviy holatini aniqlash va ehtimoliy muammolarni oldindan baholash imkonini beradi.

Moliyaviy barqarorlikni baholashning ahamiyatli jihatlaridan biri shundaki, u korxona rahbariyatiga mavjud moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini aniqlash, qarz yukini nazorat qilish, moliyalashtirish manbalarini to‘g‘ri tanlash va kelgusidagi rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda yordam beradi. Shu bilan birga, moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari investorlar, kreditorlar, hamkorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun ham korxonaning iqtisodiy ishonchliligini baholashda muhim axborot manbai hisoblanadi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida tadbirkorlik subyektlari faoliyatining kengayishi, xususiy sektorning rivojlanishi, investitsiya jarayonlarining faollashuvi va bozor mexanizmlarining takomillashuvi korxonalarda moliyaviy boshqaruv tizimini yanada rivojlantirishni talab etmoqda. Ayniqsa, korxonalarda moliyaviy hisobotlarning sifatini oshirish, moliyaviy tahlilni tizimli tashkil etish, qarz mablag‘laridan foydalanish samaradorligini baholash va moliyaviy xavflarni boshqarish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, korxonaning moliyaviy barqarorligini faqat muayyan davrdagi foyda miqdori yoki aktivlar qiymati bilan baholash mumkin emas. Moliyaviy barqarorlik korxonaning o‘z majburiyatlarini bajarish qobiliyati, moliyaviy mustaqilligi, resurslar bilan ta’minlanganligi va uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlarini birgalikda ifodalaydi. Shu sababli moliyaviy barqarorlikni baholash usullarini takomillashtirish korxonalarning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlash va raqobatbardoshligini oshirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi korxonaning moliyaviy barqarorligini baholashning nazariy va amaliy usullarini o‘rganish, moliyaviy holatga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash hamda moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilandi: korxonaning moliyaviy barqarorligi iqtisodiy mazmunini o‘rganish; moliyaviy barqarorlikni baholashda qo‘llaniladigan asosiy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish; likvidlilik, to‘lovga qobiliyatlilik va moliyaviy mustaqillik koeffitsiyentlarining ahamiyatini aniqlash; o‘z mablag‘lari va qarz mablag‘lari nisbatini baholash; moliyaviy barqarorlikka ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillarni o‘rganish; korxonalarda moliyaviy xavflarni kamaytirish va moliyaviy barqarorlikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqotning obyekti sifatida korxonalarning moliyaviy-xo‘jalik faoliyati va ularning moliyaviy resurslarini shakllantirish hamda ulardan foydalanish jarayonlari belgilangan. Tadqiqotning predmeti esa korxonalarning moliyaviy barqarorligini baholash, tahlil qilish va takomillashtirish bilan bog‘liq iqtisodiy munosabatlar, moliyaviy ko‘rsatkichlar hamda tashkiliy-uslubiy yondashuvlardan iborat.

O‘rganilganlik darajasi

Korxonalarning moliyaviy barqarorligini baholash, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va moliyaviy xavflarni boshqarish masalalari xorijiy hamda mahalliy iqtisodchi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida keng o‘rganilgan. Ushbu yo‘nalishdagi ilmiy qarashlarda moliyaviy barqarorlik korxonaning uzoq muddatli faoliyatini ta’minlash, moliyaviy mustaqilligini saqlash va tashqi iqtisodiy o‘zgarishlarga moslashish imkoniyatlarini ifodalovchi muhim iqtisodiy kategoriya sifatida talqin etiladi.

Xorijiy iqtisodchi olimlardan Eugene F. Brigham va Joel F. Houston o‘zlarining “Fundamentals of Financial Management” asarida korxonalarning moliyaviy boshqaruvi, kapital tarkibi, moliyaviy rejalashtirish va moliyaviy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish masalalarini yoritganlar. Olimlarning

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yondashuvlarida korxonaning moliyaviy qarorlarini qabul qilishda aktivlar, majburiyatlar va kapital o'rtasidagi nisbatni to'g'ri boshqarish muhim ahamiyatga ega ekanligi asoslangan.

James C. Van Horne va John M. Wachowicz "Fundamentals of Financial Management" asarida moliyaviy boshqaruvning asosiy tamoyillarini, aylanma kapitalni boshqarish, likvidlilikni ta'minlash va moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini tadqiq etganlar. Ularning ilmiy qarashlariga ko'ra, korxona moliyaviy holatini baholashda joriy aktivlar va qisqa muddatli majburiyatlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash muhim hisoblanadi.

Stephen A. Ross, Randolph W. Westerfield va Bradford D. Jordan tomonidan tayyorlangan "Fundamentals of Corporate Finance" asarida korporativ moliya, kapital tarkibi, moliyaviy xavf va investitsion qarorlar o'rtasidagi bog'liqliklar tahlil qilingan. Mualliflar korxonaning moliyaviy barqarorligi uning moliyalashtirish manbalari va qarz majburiyatlarini boshqarish qobiliyatiga bevosita bog'liqligini ko'rsatib berganlar.

Richard A. Brealey, Stewart C. Myers va Franklin Allen "Principles of Corporate Finance" asarida kapital qiymati, moliyaviy qarorlar, investitsion faoliyat va moliyaviy xavflarni baholash masalalarini keng yoritganlar. Ularning yondashuvlarida korxona qiymatini oshirish uchun moliyalashtirish manbalaridan oqilona foydalanish, qarz va o'z kapitali nisbatini boshqarish hamda moliyaviy qarorlarning uzoq muddatli natijalarini hisobga olish zarurligi asoslangan.

Robert C. Higgins "Analysis for Financial Management" asarida moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish, korxonaning moliyaviy ehtiyojlarini aniqlash, pul oqimlarini rejalashtirish va moliyaviy o'sishni baholash masalalarini tadqiq etgan. Muallif moliyaviy tahlilni korxona faoliyatidagi muammolarni aniqlash va moliyaviy qarorlarni asoslashning muhim vositasi sifatida izohlaydi.

Shuningdek, Stephen H. Penman "Financial Statement Analysis and Security Valuation" asarida moliyaviy hisobotlar ma'lumotlarini tahlil qilish, korxona faoliyatining iqtisodiy natijalarini baholash va moliyaviy ko'rsatkichlarning mazmunini ochib berish masalalarini o'rgangan. Mazkur yondashuv moliyaviy barqarorlikni baholashda hisobot ko'rsatkichlarini o'zaro bog'liq holda tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekiston iqtisodiy adabiyotlarida ham korxonalarning moliyaviy holatini tahlil qilish, moliyaviy natijalarni baholash va moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish masalalari alohida o'rin egallaydi. Xususan, iqtisodiy tahlil va moliyaviy tahlilga oid mahalliy ilmiy ishlarda korxonalarning aktivlari, majburiyatlari, xususiy kapitali, daromadlari va xarajatlarini tahlil qilishning nazariy hamda amaliy asoslari yoritilgan.

Mavjud ilmiy tadqiqotlarni umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, moliyaviy barqarorlikni baholashda alohida koeffitsiyentlardan foydalanish muhim bo'lsa-da, ularni korxonaning faoliyat sohasi, iqtisodiy sharoiti, moliyaviy strategiyasi va vaqt bo'yicha o'zgarishlari bilan bog'liq holda tahlil qilish zarur. Chunki ayrim hollarda likvidlilik ko'rsatkichining yuqoriligi mablag'lardan foydalanish samaradorligi pastligini, qarz mablag'lari ulushining ortishi esa moliyaviy xavf kuchayganini anglatishi mumkin.

Shu sababli mazkur tadqiqotda moliyaviy barqarorlikni baholashga kompleks yondashuv asos qilib olinadi. Bunda moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili, balans tarkibini o'rganish, pul oqimlarini baholash va moliyaviy xavflarni aniqlash usullarini o'zaro uyg'unlashtirishga alohida e'tibor qaratiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda korxonalarning moliyaviy barqarorligini baholash va takomillashtirish masalalarini o'rganishda bir nechta ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Xususan, tizimli tahlil usuli

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

orqali moliyaviy barqarorlikning tarkibiy elementlari, ularning o‘zaro bog‘liqligi va korxona faoliyatiga ta’siri o‘rganildi.

Taqqoslash usuli yordamida moliyaviy ko‘rsatkichlarning turli davrlardagi o‘zgarishi, o‘z mablag‘lari va qarz mablag‘lari nisbati hamda korxonaning moliyaviy holatidagi farqlarni aniqlash imkoniyatlari ko‘rib chiqildi.

Moliyaviy koeffitsiyentlar usuli korxonaning likvidlilik, to‘lovga qobiliyatlilik, moliyaviy mustaqillik, qarz yuki va rentabellik ko‘rsatkichlarini baholashda qo‘llanildi. Mazkur usul korxona moliyaviy holatining turli jihatlarini miqdoriy ifodalash imkonini beradi.

Tahlil va sintez usullari orqali moliyaviy hisobotlarda aks ettirilgan aktivlar, majburiyatlar, xususiy kapital, daromadlar va xarajatlar o‘rganildi hamda ular asosida umumiy xulosalar shakllantirildi.

Shuningdek, iqtisodiy-mantiqiy tahlil, induksiya va deduksiya, guruhlash, tizimlashtirish va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Ushbu usullar tadqiqot natijalarini ilmiy jihatdan asoslash, korxonalarning moliyaviy barqarorligiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va amaliy takliflar ishlab chiqishga xizmat qildi.

Natija va muhokama

Bugungi kunda korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta’minlash iqtisodiy faoliyatning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Moliyaviy barqarorlik korxonaning mavjud moliyaviy resurslari hisobidan o‘z faoliyatini uzluksiz davom ettirishi, majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarishi va kelgusidagi iqtisodiy rivojlanish uchun yetarli moliyaviy imkoniyatlarga ega bo‘lishini anglatadi.

Korxonaning moliyaviy barqarorligi, avvalo, uning aktivlari va moliyalashtirish manbalari o‘rtasidagi muvozanat bilan belgilanadi. Agar korxona aktivlarining katta qismi o‘z mablag‘lari hisobidan shakllantirilgan bo‘lsa, uning moliyaviy mustaqilligi nisbatan yuqori bo‘ladi. Aksincha, korxona faoliyatida qarz mablag‘larining haddan tashqari ko‘payishi foiz xarajatlari va qarzlarni qaytarish bilan bog‘liq moliyaviy xavflarni kuchaytirishi mumkin.

Moliyaviy barqarorlikni baholashda birinchi navbatda korxonaning buxgalteriya balansi ma’lumotlari o‘rganiladi. Balansda aks ettirilgan aktivlar, xususiy kapital va majburiyatlar korxonaning moliyaviy resurslari qanday shakllanganini hamda ulardan qay darajada foydalanilayotganini ko‘rsatadi.

Korxona moliyaviy barqarorligini baholashda quyidagi asosiy yo‘nalishlarni kompleks o‘rganish maqsadga muvofiq:

- korxona aktivlari va majburiyatlari tarkibini tahlil qilish;
- o‘z mablag‘lari va qarz mablag‘lari nisbatini aniqlash;
- joriy aktivlarning qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash imkoniyatini baholash;
- pul oqimlarining shakllanishi va harakatini o‘rganish;
- daromad, xarajat va foyda ko‘rsatkichlarini tahlil qilish;
- moliyaviy xavflarni aniqlash va ularni kamaytirish choralarini belgilash.

Moliyaviy barqarorlikni baholashning muhim usullaridan biri moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili hisoblanadi. Ushbu usul yordamida korxonaning moliyaviy mustaqilligi, likvidlilik darajasi, qarz mablag‘lariga bog‘liqligi va aktivlardan foydalanish samaradorligi aniqlanadi.

Moliyaviy mustaqillik koeffitsiyenti korxona aktivlarining qanchalik qismi xususiy kapital hisobidan moliyalashtirilganini ifodalaydi. Ushbu ko‘rsatkich quyidagi formula orqali aniqlanadi:

Moliyaviy mustaqillik koeffitsiyenti = Xususiy kapital / Jami aktivlar

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Mazkur koeffitsiyentning yuqori bo‘lishi korxonaning tashqi moliyalashtirish manbalariga bog‘liqligi nisbatan past ekanligini anglatadi. Biroq ko‘rsatkichni baholashda korxonaning faoliyat sohasi, kapital sig‘imi va iqtisodiy sharoitlarini ham hisobga olish lozim.

Qarz va xususiy kapital nisbati koeffitsiyenti korxonaning qarz mablag‘lari hisobidan moliyalashtirilish darajasini ifodalaydi:

Qarz va xususiy kapital nisbati = Jami majburiyatlar / Xususiy kapital

Ushbu ko‘rsatkich qarz mablag‘lari va xususiy kapital o‘rtasidagi nisbatni aniqlash imkonini beradi. Uning ortishi korxonaning qarz yuklamasi kuchayayotganini ko‘rsatishi mumkin. Shu bilan birga, qarz mablag‘laridan samarali foydalanish korxonaning rivojlanishi va investitsion imkoniyatlarini kengaytirishga ham xizmat qilishi mumkin.

Likvidlilik ko‘rsatkichlari korxonaning qisqa muddatli majburiyatlarini mavjud joriy aktivlar hisobidan qoplash imkoniyatini baholaydi. Joriy likvidlilik koeffitsiyenti quyidagicha aniqlanadi:

Joriy likvidlilik koeffitsiyenti = Joriy aktivlar / Qisqa muddatli majburiyatlar

Mazkur ko‘rsatkich korxonaning qisqa muddatli qarzlarini qoplash imkoniyatini ifodalaydi. Joriy likvidlilik koeffitsiyentini tahlil qilishda joriy aktivlar tarkibining sifati, debitorlik qarzlarining qaytarilish muddati va tovar-moddiy zaxiralarning sotilish imkoniyatlari ham hisobga olinishi kerak.

Moliyaviy barqarorlikni baholashda mutlaq likvidlilik koeffitsiyenti ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu ko‘rsatkich korxonaning pul mablag‘lari va pul ekvivalentlari hisobidan qisqa muddatli majburiyatlarning qanchasini darhol qoplash imkoniyatiga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Mutlaq likvidlilik koeffitsiyenti = Pul mablag‘lari va pul ekvivalentlari / Qisqa muddatli majburiyatlar

Rentabellik ko‘rsatkichlari esa korxona faoliyatining daromadlilik darajasini ifodalaydi. Aktivlar rentabelligi korxonaning mavjud aktivlaridan foydalanish orqali qancha foyda shakllantirganini ko‘rsatadi:

Aktivlar rentabelligi (ROA) = Sof foyda / O‘rtacha jami aktivlar × 100%

Xususiy kapital rentabelligi esa korxona egalarining mablag‘laridan foydalanish samaradorligini ifodalaydi:

Xususiy kapital rentabelligi (ROE) = Sof foyda / O‘rtacha xususiy kapital × 100%

Yuqoridagi ko‘rsatkichlar moliyaviy barqarorlikni baholashning muhim vositalari hisoblanadi. Biroq ularni alohida-alohida emas, balki o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish zarur. Chunki korxonaning yuqori rentabellikka ega bo‘lishi uning qisqa muddatli majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarish imkoniyati mavjudligini har doim ham anglatmaydi.

1-jadval. Korxonaning moliyaviy barqarorligini baholashda qo‘llaniladigan asosiy ko‘rsatkichlar

Moliyaviy ko‘rsatkich	Hisoblash usuli	Iqtisodiy mazmuni
Moliyaviy mustaqillik koeffitsiyenti	Xususiy kapital / Jami aktivlar	Aktivlarning xususiy kapital hisobidan moliyalashtirilgan ulushi
Qarz va kapital nisbati	Jami majburiyatlar / Xususiy kapital	Korxonaning qarz mablag‘lariga bog‘liqligi
Joriy likvidlilik	Joriy aktivlar / Qisqa muddatli majburiyatlar	Qisqa muddatli qarzlarni qoplash imkoniyati

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Mutlaq likvidlilik	Pul mablag‘lari / Qisqa muddatli majburiyatlar	Majburiyatlarni darhol qoplash imkoniyati
Aktivlar rentabelligi (ROA)	Sof foyda / O‘rtacha aktivlar × 100%	Aktivlardan foydalanish samaradorligi
Xususiy kapital rentabelligi (ROE)	Sof foyda / O‘rtacha xususiy kapital × 100%	Xususiy kapitaldan foydalanish daromadliligi
Sof aylanma kapital	Joriy aktivlar − Qisqa muddatli majburiyatlar	Joriy faoliyatni moliyalashtirish uchun mavjud mablag‘lar

1-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, korxonaning moliyaviy barqarorligini baholashda bir-birini to‘ldiruvchi ko‘rsatkichlardan foydalanish talab etiladi. Moliyaviy mustaqillik koeffitsiyenti korxonaning moliyalashtirish manbalarini, likvidlilik ko‘rsatkichlari qisqa muddatli majburiyatlarni bajarish imkoniyatini, rentabellik ko‘rsatkichlari esa moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini ifodalaydi.

Shuningdek, moliyaviy barqarorlikni baholashda balans ko‘rsatkichlarini gorizontal va vertikal tahlil qilish ham muhim hisoblanadi. Gorizontal tahlil orqali aktivlar, majburiyatlar va xususiy kapitalning bir necha davr mobaynidagi o‘zgarishi aniqlanadi. Vertikal tahlil esa balansning umumiy summasida alohida moddalar ulushini baholash imkonini beradi.

Masalan, korxona aktivlari tarkibida debitorlik qarzlari ulushining keskin ortishi pul mablag‘larining aylanish tezligi pasayganini anglatishi mumkin. Xuddi shuningdek, qisqa muddatli majburiyatlarning joriy aktivlarga nisbatan tezroq o‘sishi korxonaning likvidlilik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimolini oshiradi.

Moliyaviy barqarorlikni baholashning yana bir muhim yo‘nalishi pul oqimlari tahlilidir. Korxonaning foyda ko‘rsatkichlari ijobiy bo‘lishi mumkin, biroq pul tushumlari yetarli bo‘lmasa, u qisqa muddatli majburiyatlarini bajarishda qiyinchilikka duch keladi. Shu sababli operatsion faoliyatdan shakllanadigan pul oqimlarini muntazam tahlil qilish, tushumlar va to‘lovlar o‘rtasidagi muvozanatni saqlash moliyaviy barqarorlikning muhim sharti hisoblanadi.

Korxonalarda moliyaviy barqarorlikni baholashda qo‘llaniladigan usullarni o‘zaro taqqoslash orqali ularning afzalliklari va cheklovlarini aniqlash mumkin.

2-jadval. Korxonaning moliyaviy barqarorligini baholash usullari va ularning xususiyatlari

Baholash usuli	Asosiy mazmuni	Kutilayotgan natija
Moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili	Likvidlilik, mustaqillik va rentabellik ko‘rsatkichlarini hisoblash	Moliyaviy holatni miqdoriy baholash
Gorizontal tahlil	Moliyaviy ko‘rsatkichlarning davrlar bo‘yicha o‘zgarishini aniqlash	Ijobiy va salbiy tendensiyalarni aniqlash
Vertikal tahlil	Balans moddalarining umumiy aktiv va passivdagi ulushini o‘rganish	Moliyaviy tarkibni baholash

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Pul oqimlari tahlili	Pul tushumlari va to‘lovlar harakatini o‘rganish	To‘lov qobiliyatini baholash
Taqqoslama tahlil	Korxona ko‘rsatkichlarini soha yoki o‘xshash korxonalar bilan taqqoslash	Nisbiy moliyaviy holatni aniqlash
Omilli tahlil	Moliyaviy natijalarga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash	Muammolarning sabablarini ochib berish
Prognozlash usuli	Kelgusidagi moliyaviy ko‘rsatkichlarni hisoblash	Ehtimoliy moliyaviy xavflarni oldindan baholash

2-jadvaldan ko‘rinadiki, moliyaviy barqarorlikni baholashda faqat bitta usuldan foydalanish korxonaning moliyaviy holati to‘g‘risida to‘liq tasavvur bermaydi. Shu sababli moliyaviy koeffitsiyentlar tahlilini gorizontal, vertikal, taqqoslama va pul oqimlari tahlili bilan birgalikda qo‘llash maqsadga muvofiq.

Tadqiqot davomida korxonalarning moliyaviy barqarorligiga ta’sir etuvchi omillar ham o‘rganildi. Ushbu omillarni ichki va tashqi omillarga ajratish mumkin. Ichki omillarga korxonaning boshqaruv sifati, xarajatlar tarkibi, ishlab chiqarish samaradorligi, debitorlik va kreditorlik qarzlarini boshqarish, kapital tarkibi hamda investitsion siyosati kiradi. Tashqi omillar esa inflyatsiya, foiz stavkalari, valyuta kursi, bozor talabi, raqobat muhiti va iqtisodiy siyosatdagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq.

Korxonaning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda o‘z mablag‘lari ulushini oshirish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun korxona sof foydasining muayyan qismini ishlab chiqarishni rivojlantirishga yo‘naltirishi, xarajatlarni optimallashtirishi va samarasiz aktivlardan foydalanishni qayta ko‘rib chiqishi lozim. Shu bilan birga, qarz mablag‘laridan foydalanish butunlay cheklanmasligi kerak. Muhimi, jalb qilingan qarz mablag‘lari iqtisodiy jihatdan asoslangan loyihalarga yo‘naltirilishi va ulardan olinadigan daromad qarz xizmatiga ketadigan xarajatlardan yuqori bo‘lishi maqsadga muvofiq.

Moliyaviy barqarorlikka ta’sir etuvchi muhim omillardan yana biri debitorlik qarzlarini boshqarish hisoblanadi. Xaridorlar va buyurtmachilar tomonidan to‘lovlarning kechiktirilishi korxonaning pul oqimlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli mijozlarning to‘lov qobiliyatini oldindan baholash, shartnomalarda to‘lov muddatlarini aniq belgilash va muddati o‘tgan qarzlarni muntazam nazorat qilish zarur.

Bundan tashqari, tovar-moddiy zaxiralarni boshqarish ham moliyaviy barqarorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Omborlarda ortiqcha zaxiralarning to‘planishi korxonaning aylanma mablag‘larini samarasiz band qilib qo‘yadi. Aksincha, zaxiralarning yetarli bo‘lmasligi ishlab chiqarish jarayonining uzilishiga olib kelishi mumkin. Shu bois korxonalarda zaxiralarni talab va ishlab chiqarish rejalari asosida boshqarish muhim hisoblanadi.

Moliyaviy barqarorlikni takomillashtirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ham alohida ahamiyat kasb etadi. Moliyaviy hisobotlarni avtomatlashtirish, pul oqimlarini monitoring qilish, debitorlik va kreditorlik qarzlarini nazorat qilish hamda moliyaviy ko‘rsatkichlarni tezkor tahlil qilish imkonini beruvchi dasturiy tizimlar korxona rahbariyatining qaror qabul qilish jarayonini takomillashtiradi.

Shu asosda korxonalarda moliyaviy barqarorlikni baholash va boshqarish tizimini bosqichma-bosqich tashkil etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Dastlab korxonaning moliyaviy hisobotlari va mavjud moliyaviy resurslari o‘rganiladi. Keyingi bosqichda moliyaviy koeffitsiyentlar hisoblanib, aktivlar va majburiyatlar tarkibi tahlil qilinadi. Shundan so‘ng moliyaviy xavflar aniqlanib, ularni

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqiladi. Yakuniy bosqichda esa moliyaviy ko‘rsatkichlarning o‘zgarishi muntazam monitoring qilinadi.

1-rasm. Korxonaning moliyaviy barqarorligini baholash va takomillashtirish bosqichlari

1. Korxonaning moliyaviy hisobotlarini yig‘ish va o‘rganish.
2. Aktivlar, majburiyatlar va xususiy kapital tarkibini tahlil qilish.
3. Moliyaviy koeffitsiyentlarni hisoblash va baholash.
4. Pul oqimlari va aylanma mablag‘lar holatini o‘rganish.
5. Moliyaviy xavf va muammoli yo‘nalishlarni aniqlash.
6. Moliyaviy barqarorlikni oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish.
7. Natijalarni monitoring qilish va moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish.

Biroq korxonalarda moliyaviy barqarorlikni baholash va takomillashtirish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, moliyaviy hisobotlarning yetarli darajada tahlil qilinmasligi, moliyaviy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlikning hisobga olinmasligi, debitorlik qarzlarining ortib borishi, qarz mablag‘laridan samarasiz foydalanish va pul oqimlarini rejalashtirishdagi kamchiliklar moliyaviy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu sababli korxonalarda moliyaviy barqarorlikni boshqarish faqat hisobot davri yakunida amalga oshiriladigan tahlil bilan cheklanmasligi kerak. Aksincha, moliyaviy ko‘rsatkichlar doimiy ravishda monitoring qilinishi, aniqlangan salbiy o‘zgarishlar bo‘yicha tezkor boshqaruv qarorlari qabul qilinishi lozim.

3-jadval. Korxonalarda moliyaviy barqarorlikni ta’minlashdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘nalishlari

Muammolar	Moliyaviy barqarorlikka ta’siri	Takomillashtirish yo‘nalishlari
Qarz mablag‘larining ortib ketishi	Moliyaviy mustaqillik pasayadi va foiz xarajatlari oshadi	Qarz yukini nazorat qilish va kapital tarkibini optimallashtirish
Debitorlik qarzlarining ko‘payishi	Pul oqimlari sekinlashadi va to‘lov qobiliyati pasayadi	Qarzdorlar bilan hisob-kitoblarni nazorat qilish
Ortiqcha tovar-moddiy zaxiralar	Aylanma mablag‘lar samarasiz band bo‘ladi	Zaxiralarni talab va ishlab chiqarish rejalari asosida boshqarish
Pul oqimlarini noto‘g‘ri rejalashtirish	Qisqa muddatli majburiyatlarni bajarishda qiyinchilik yuzaga keladi	Pul oqimlari budjetini shakllantirish
Xarajatlarning nazoratsiz ortishi	Foyda va rentabellik ko‘rsatkichlari pasayadi	Xarajatlarni tahlil qilish va optimallashtirish
Moliyaviy tahlilning muntazam olib borilmasligi	Muammolar kech aniqlanadi	Doimiy moliyaviy monitoring tizimini joriy etish
Moliyaviy xavflarning baholanmasligi	Kutilmagan moliyaviy yo‘qotishlar yuzaga kelishi mumkin	Xavflarni oldindan aniqlash va boshqarish tizimini rivojlantirish

3-jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta’minlash faqat moliyaviy ko‘rsatkichlarni hisoblash bilan cheklanmaydi. Bu jarayon moliyaviy resurslarni rejalashtirish,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

qarz majburiyatlarini boshqarish, aylanma mablag'lardan samarali foydalanish va moliyaviy xavflarni kamaytirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni talab etadi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, muallif tomonidan korxonalarning moliyaviy barqarorligini baholash va takomillashtirish bo'yicha quyidagi ilmiy-amaliy yo'nalishlar taklif etiladi:

1. **Moliyaviy tahlil tizimini takomillashtirish.** Korxonalarda moliyaviy hisobotlar asosida likvidlilik, moliyaviy mustaqillik, qarz yuklamasi va rentabellik ko'rsatkichlarini muntazam hisoblash hamda tahlil qilish tizimini shakllantirish zarur.
2. **Xususiy kapital ulushini oshirish.** Korxonalarda sof foydaning ma'lum qismini ishlab chiqarishni rivojlantirish va aylanma mablag'larni to'ldirishga yo'naltirish orqali tashqi moliyalashtirish manbalariga bog'liqlikni kamaytirish maqsadga muvofiq.
3. **Qarz mablag'laridan samarali foydalanish.** Jalb qilinayotgan kredit va qarz mablag'larini iqtisodiy samaradorligi asoslangan loyihalarga yo'naltirish, ularning qaytarish muddatlari va foiz xarajatlarini doimiy nazorat qilish lozim.
4. **Aylanma mablag'larni boshqarishni takomillashtirish.** Debitorlik qarzlarini qisqartirish, tovar-moddiy zaxiralar aylanishini tezlashtirish va joriy aktivlardan foydalanish samaradorligini oshirish zarur.
5. **Pul oqimlarini rejalashtirish tizimini rivojlantirish.** Korxonalarda pul tushumlari va to'lovlar prognozini shakllantirish, kutilayotgan pul tanqisligini oldindan aniqlash va moliyaviy resurslarni maqsadli taqsimlash maqsadga muvofiq.
6. **Moliyaviy xavflarni boshqarish.** Inflyatsiya, foiz stavkalari, valyuta kursi, bozor talabi va qarzdorlik bilan bog'liq xavflarni muntazam baholash hamda ularni kamaytirish choralarini ishlab chiqish lozim.
7. **Raqamli moliyaviy monitoringni joriy etish.** Moliyaviy ko'rsatkichlarni avtomatik hisoblash, hisobotlarni tezkor shakllantirish va moliyaviy holatdagi o'zgarishlarni muntazam kuzatish imkonini beruvchi axborot tizimlaridan foydalanish zarur.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar korxonaning moliyaviy barqarorligini baholashda moliyaviy koeffitsiyentlar, balans tahlili, pul oqimlari va moliyaviy xavflarni birgalikda o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Taklif etilgan yondashuvlar korxonaning moliyaviy holatini yanada aniqroq baholash, mavjud muammolarni o'z vaqtida aniqlash va moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash ularning uzoq muddatli rivojlanishi, iqtisodiy mustaqilligi va raqobatbardoshligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Moliyaviy barqarorlik korxonaning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida bajarishi, moliyaviy resurslardan samarali foydalanishi, ishlab chiqarish jarayonlarini uzluksiz tashkil etishi va kelgusidagi iqtisodiy o'zgarishlarga moslashish imkoniyatlarini ifodalaydi.

Tadqiqot davomida moliyaviy barqarorlikni baholashning nazariy va amaliy asoslari o'rganildi. Aniqlanishicha, korxonaning moliyaviy holatini faqat foyda yoki aktivlar miqdori asosida baholash yetarli emas. Bunda moliyaviy mustaqillik, likvidlilik, to'lovga qobiliyatlilik, qarz va xususiy kapital nisbati, rentabellik hamda pul oqimlari kabi ko'rsatkichlarni kompleks ravishda tahlil qilish talab etiladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tadqiqotning muhim xulosalaridan biri shundan iboratki, moliyaviy barqarorlikni baholashda moliyaviy koeffitsiyentlar usuli alohida ahamiyatga ega. Ushbu usul korxonaning mavjud moliyaviy holatini miqdoriy jihatdan ifodalash, moliyalashtirish manbalari tarkibini o‘rganish va moliyaviy xavflarni aniqlash imkonini beradi. Biroq koeffitsiyentlarni baholashda korxonaning faoliyat sohasi, rivojlanish bosqichi va iqtisodiy sharoitlarini ham hisobga olish zarur.

Tadqiqot davomida likvidlilik va moliyaviy mustaqillik ko‘rsatkichlari korxonaning moliyaviy barqarorligini belgilashda muhim o‘rin tutishi asoslandi. Likvidlilik korxonaning qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish imkoniyatini ifodalasa, moliyaviy mustaqillik uning aktivlari qanchalik darajada xususiy kapital hisobidan moliyalashtirilganini ko‘rsatadi. Ushbu ko‘rsatkichlarning o‘zaro tahlili korxonaning moliyaviy holati to‘g‘risida yanada to‘liq tasavvur hosil qilish imkonini beradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari pul oqimlarini boshqarish moliyaviy barqarorlikning ajralmas tarkibiy qismi ekanligini ko‘rsatdi. Korxona foyda olayotgan bo‘lsa ham, pul tushumlari va to‘lovlar o‘rtasidagi nomutanosiblik sababli moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shu sababli operatsion faoliyatdan shakllanadigan pul oqimlarini muntazam tahlil qilish va moliyaviy rejalashtirish tizimini takomillashtirish zarur.

Tadqiqotning yana bir muhim natijasi korxonalarning moliyaviy barqarorligiga ichki va tashqi omillarning ta’siri o‘rganilganligi bilan izohlanadi. Ichki omillar sifatida xarajatlarni boshqarish, kapital tarkibi, debitorlik va kreditorlik qarzlari, ishlab chiqarish samaradorligi hamda moliyaviy boshqaruv sifati ajratib ko‘rsatildi. Tashqi omillarga esa inflyatsiya, foiz stavkalari, valyuta kursi, raqobat va bozor talabidagi o‘zgarishlar kiritildi.

Tadqiqot natijasida korxonalarda moliyaviy barqarorlikni takomillashtirishning kompleks yondashuvi taklif etildi. Ushbu yondashuv moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish, moliyaviy koeffitsiyentlarni hisoblash, pul oqimlarini baholash, moliyaviy xavflarni aniqlash va ularni kamaytirish bo‘yicha boshqaruv choralarini ishlab chiqish bosqichlarini qamrab oladi.

Yuqoridagi ilmiy xulosalardan kelib chiqib, korxonalarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash bo‘yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. **Moliyaviy ko‘rsatkichlarni muntazam tahlil qilish.** Korxonalarda likvidlilik, moliyaviy mustaqillik, qarz yuklamasi va rentabellik ko‘rsatkichlarini har chorakda yoki zaruratga qarab qisqaroq davrlarda tahlil qilish tizimini shakllantirish.
2. **Kapital tarkibini optimallashtirish.** Xususiy kapital va qarz mablag‘lari o‘rtasidagi maqbul nisbatni korxonaning faoliyat sohasi, daromad barqarorligi va moliyaviy imkoniyatlaridan kelib chiqib belgilash.
3. **Debitorlik qarzlarini nazorat qilish.** Xaridorlar va buyurtmachilar bilan hisob-kitoblarni takomillashtirish, to‘lov intizomini kuchaytirish va muddati o‘tgan qarzdorlikni qisqartirishga qaratilgan choralarni amalga oshirish.
4. **Aylanma mablag‘lardan samarali foydalanish.** Tovar-moddiy zaxiralar hajmini ishlab chiqarish ehtiyojlariga moslashtirish, ortiqcha zaxiralarni kamaytirish va mablag‘larning aylanish tezligini oshirish.
5. **Pul oqimlarini rejalashtirishni rivojlantirish.** Korxonalarda qisqa va uzoq muddatli pul oqimlari prognozini shakllantirish hamda kutilayotgan to‘lov majburiyatlarini oldindan hisobga olish.
6. **Moliyaviy xavflarni kamaytirish.** Korxonalarda foiz stavkalari, valyuta kurslari, inflyatsiya va bozor talabidagi o‘zgarishlarning moliyaviy natijalarga ta’sirini baholash mexanizmini joriy etish.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

7. **Raqamli moliyaviy boshqaruvni rivojlantirish.** Moliyaviy hisobotlarni avtomatlashtirish, ko'rsatkichlarni tezkor tahlil qilish va moliyaviy monitoringni tashkil etishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari korxonaning moliyaviy barqarorligini ta'minlash bir martalik tahlil yoki alohida moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilash bilan cheklanmasligini ko'rsatadi. Bu jarayon moliyaviy resurslarni oqilona boshqarish, kapital tarkibini optimallashtirish, pul oqimlarini rejalashtirish, qarzdorlikni nazorat qilish va moliyaviy xavflarni oldindan baholashni talab etadi. Mazkur yo'nalishlarda tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish korxonalarning iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlash, moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish va uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brigham E.F., Houston J.F. Fundamentals of Financial Management. – 15th ed. – Boston: Cengage Learning, 2019.
2. Van Horne J.C., Wachowicz J.M. Fundamentals of Financial Management. – 13th ed. – Harlow: Financial Times/Prentice Hall, 2009.
3. Ross S.A., Westerfield R.W., Jordan B.D. Fundamentals of Corporate Finance. – 12th ed. – New York: McGraw-Hill Education, 2019.
4. Brealey R.A., Myers S.C., Allen F. Principles of Corporate Finance. – 13th ed. – New York: McGraw-Hill Education, 2020.
5. Higgins R.C. Analysis for Financial Management. – 12th ed. – New York: McGraw-Hill Education, 2019.
6. Penman S.H. Financial Statement Analysis and Security Valuation. – 5th ed. – New York: McGraw-Hill Education, 2013.
7. White G.I., Sondhi A.C., Fried D. The Analysis and Use of Financial Statements. – 3rd ed. – Hoboken: John Wiley & Sons, 2003.
8. International Accounting Standards Board. Conceptual Framework for Financial Reporting. – London: IFRS Foundation, 2018.
9. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-404, 2016-yil 13-aprel.
10. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya sohasiga oid amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar va moliyaviy hisobot standartlari.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.